

РЕЛІГІЙНА МОДЕЛЬ ІСТОРІЇ В ПОЕМІ ІВАНА ФРАНКА "МОЙСЕЙ"

Заявлена у підзаголовку проблема методичною наукою майже не ставиться, але вирішується. Парадокс зумовлений тим, що кожен дослідник, який виробляє моделі вивчення художніх творів, обов'язково звертає увагу на образи епох, які там змальовані. При цьому практично відсутні необхідні теоретичні обґрунтування. У таких умовах напрошується думка: процес формування історичної свідомості на уроках літератури проходить стихійно, нецілеспрямовано, оскільки сама ціль не конкретизована достатньо, розмита. Часто вчителі застосовують ілюстративний підхід, коли текст виконує роль унаочнення тієї чи іншої доби, портретів діячів. Тут криється небезпека: неврахування авторської позиції в оцінці фактів минулого. Світова словесність знає не одне втілення образів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Марусі Чурай і т.д. У кожному випадку названі персонажі наділені окремими особливостями, зумовленими світоглядом письменника, ідеологічним замовленням, кон'юнктурою тощо. Наприклад, Іван Мазепа змальовувався і героєм, і зрадником. Маруся Чурай – ушавленою пісняркою, голосом України і злочинницею. Тому на перше місце треба ставити дослідження не історичної "правди", а картини світу з акцентом на її авторському походженні.

Вивчення ідей, концепцій, моделей, створених письменниками, та способів їх вираження дає простір для розвитку **художньо-історичного мислення** школярів. У цьому роль уроків літератури особлива, адже учні зустрічаються із зразками історіософії – системного цілісного вибудовування дійсності в часових модусах минулого, теперішнього і майбутнього.

Серед текстів, які варто задіяти для такого прочитання, важливе місце посідає спадщина І.Франка. Внесок художника у філософію історії загальноновизнаний. Його поема "Мойсей" дозволяє реалізувати ті напрямки

роботи, які активізують історичне мислення старшокласників, розкривають відповідне світобачення митця. Для цього задіємо запитання універсального характеру, придатні для застосування під час аналізу всіх творів аналогічного характеру.

Яку модель відображення історії обрав письменник?

Існує три форми сприйняття історії – міфологічна, релігійна та філософська. Кожна з них будується на власних концептуальних засадах. Очевидно, що І.Франко обрав релігійну. Про це свідчить художньо переосмислена автором біблійна легенда про вихід єврейського народу з єгипетського рабства. З її допомогою письменник спробував дати відповіді на важливі питання національної та світової історії, виявити її закономірності.

У поемі "Мойсей" релігійна модель вибудована на основі християнських світоглядних уявлень, зокрема Богоцентричності всесвіту. Відповідно до них історія не самоплинний, спонтанний процес. У неї є автор, який спроектував усе наперед. Він заклав вищу доцільність у те, що відбувається на землі. І в християнстві, і в поемі цим автором виступає Бог Єгова. Більше того, історія людства уявляється шляхом до Господа, дорогою до тієї мети, яка уособлює головний задум Творця. Вона водночас є і "переживанням святого", і "зустріччю індивіда з Богом", і "життям у спілкуванні з ним"¹.

Щоб реалізувати релігійну модель, у текст поеми закладено дворівневий поділ світу. Вищий рівень уособлено в образі Єгови – першофеномені історії, її небесному рушію. Нижчий – це земна історія (події на шляху з Єгипту до Палестини) як практичне втілення того, що визначив Творець. Між ними встановлено зв'язок, свого роду перетин. Його втілюють пророки (Мойсей) та сакральні символи (намет заповіту, скриня з наказами Єгови), через які Боже одкровення іде до людей. Таким чином розгортається релігійне бачення подій, згідно з якими "в небесній історії, в глибинах внутрішнього життя духу закладається наперед та історія, яка розкривається і розгортається

¹ Бойченко І. Філософія історії. – К.: Знання, 2000. – С. 43.

в земному житті, в земній долі людини, в земній історичній долі людства, в тому, що ми називаємо земною історією"². З'являється ідеальна, з точки зору віруючої особи, дійсність. Відношення людини і Бога набирають гармонії. Плин історії не знає перешкод. Він наділений софійністю, тобто вибудовується "як результат... опредмечення... божественної світової думки"³.

Вказана схема не зовсім узгоджена з українськими та й загальносвітовими реаліями. Досить часто історія конфліктна, збурена. Її характеру відповідає поява ще одного релігійного персонажа – сатани (у тексті поеми його роль виконує "темний демон пустелі" Азазель), що вважається "головним противником Бога....; Він намагається знищити Боже діло в серці й житті"⁴ народів. Тому "... історичний процес постає... ареною боротьби надприродних сил за людину та її душу"⁵. Драма Мойсея і гебреїв у поемі І.Франка художньо ілюструє це.

Що значить бути історичним чи неісторичним народом?

У стародавніх анналах зафіксована велика кількість народів, про які сьогодні важко скласти цілісне уявлення. Вони відійшли в минуле, не залишивши по собі яскравого сліду. Натомість існували й інші – з розвиненою суспільною структурою, чий внесок у розвиток цивілізації особливо відчутний. Отже, поділ народів на історичні та неісторичні має сенс. Його критерії вироблялися багатьма філософами (Гегелем, Ясперсом, Тойнбі та ін.). Здатність до державотворення, високий культурний, науково-освітній рівень – ознаки історичності.

Своє розуміння проблеми висловив І.Франко. У пролозі до поеми письменник звертає увагу на динамічність та цілеспрямованість історичних народів. Вони асоціюються з "бистроїзними поїздами". У них чітко визначений вектор руху, багато енергії, провідникам зрозуміла мета, яку

² Бердяев Н. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – С. 31.

³ Бойченко І. Там само. – С. 59.

⁴ Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів. – К.: Видавництво "України", 1995. – С. 323.

⁵ Бойченко І. Там само. – С. 66.

треба досягнути. Не менш вагомого значення набуває здатність утвердити свою політичну волю, забезпечити для себе життєвий простір. Образно кажучи, стати "хазяїном домовитим" на власній землі.

Проте це тільки передумови історичності. Її вищий вияв – спроможність на творчий акт, на створення оригінальних форм суспільно-політичного та духовно-культурного життя, які увійдуть у скарбницю людства. Адже "все те, що повторюється, що... може бути заміненим..., що розглядається як прояв загального, все це ще не можна вважати історією. Для того, щоб бути історичним, індивідуум повинен бути одиничним... єдиним"⁶. Тільки духовна неповторність дає можливість "огнистим видом" "засяяти" "у народів вольнім колі". Вказана художня конструкція, збудована із слів на позначення процесів горіння, випромінювання, підкреслює внутрішню яскравість нації, яку варто називати історичною, її здатність впливати на інших своєю неординарністю, вести за собою.

В основній частині поеми І.Франко поглиблює поняття "історичність". Воно пов'язується з уявленням про хід світових подій як творчий акт, здійснюваний Богом і націями, серед яких є одна – провідна, наділена "творчими силами". Історичність пояснюється як богообраність окремого народу, "призначеного" Творцем бути втілювачем його волі на землі, посередником між собою та людством. На твердженнях про богообраність пізніше виріс фашизм. Але письменник далекий від нацистських суджень. У тексті "Мойсея" наближеність до Господа дає право на унікальну гуманістичну роль – називатися "королем", "царем світу", щоб звільняти від зла, даючи тепло і світло. Таке розуміння впливає з цілого ряду фрагментів, де богообраний народ виступає "сином і слугою Господевої волі", "світлом у тьмі", "скарбником" Божого "слова". Творець зробив його "всього людства багаттям", "сіллю землі", своїм "послом" у світ. Гебреї підключаються Богом до здійснення світового розвитку. Вони "стріла" в його руках, націлена і пущена в ціль відповідно до вищого задуму. У цьому їх неповторна роль.

⁶ Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – С. 249.

Особливо активізуються "творчі особистості, котрі ведуть за собою послідовників", тобто люди, що "прокладають шлях у майбутнє"⁷. Таким, безперечно, є Франків Мойсей.

Богообраність як найвищий вияв історичності особливо виразно підкреслено у розділах V та VI. Легенда про дерева, що вибирали собі короля, та пояснення її змісту Мойсеєм піднімають її понад політичний, культурний, науковий чи військовий потенціал. Навпаки, богообраність пов'язується з нужденністю, упослідженістю, стражденністю, оскільки тільки вони гартують дух, забезпечують, за твердженням автора, внутрішнє зростання, готують до виконання Божого покликання:

Так і вибраний Богом народ
Між народами вбогий,
Де пишнота і честь, там йому
Зависокі пороги.

Між премудрими він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині він гість
І всесвітній кочовник.

Та поклав йому в душу свій скарб
Серцевідець Єгова,
Щоб він був мов світило у тьмі,
Мов скарбник його слова.

Однак страждання – проміжний етап. У майбутньому гебреїв чекає підйом, про що свідчить фінал поеми.

Паралельно автор розробляє і проблему неісторичності. Її художня версія вибудована з допомогою мовних засобів – носіїв семантики інертності, гниття, нереалізованості, зужитості, дезорієнтованості. У різних фрагментах тексту – це образи гною, тягла чужих поїздів, паралітика, ледачого кочовиська, здичавілого коня, який летить у безодню, сліпого гіганта Оріона.

⁷ Тойнбі А. Дослідження історії. – Т.1. – К.: Основи, 1995. – С.60.

Саме вони обираються І.Франком на роль метафоричних означень для народу, який не бачить вищого сенсу свого існування, а тому є шлаком історії, деморалізованою силою, яка перебуває у вічній стагнації і не полишає видимого сліду на землі.

Психологія неісторичного народу унаочнена з допомогою персонажів Датана й Авірона, а також усіх гебреїв, коли вони не хочуть продовжувати шлях за Мойсеєм. У момент вибору герої схиляються до цінностей матеріального порядку. Сумніву піддається замисел Єгови, тілесні потреби, символами яких є боги язичницького пантеону Ваал і Астарта, переважають, народ відмовляється від богообраності і покладеної на нього місії. Позбавлена духовної мети, історія гальмує (до речі, за Біблією перехід через пустелю мав тривати декілька тижнів, але люди збунтувалися проти Бога і він розтягнув шлях на 40 років), вона зависає у вакуумі примітивності кочового життя гебреїв. Наростає ворожість до Творця, підступають темні демонічні сили, які починають владарювати над серцями.

З релігійного погляду, окреслений стан речей утверджується сатаною, що конкретизований у творі образом Азазеля. А якщо прийняти судження, за яким Єгова та демон пустелі – це складники Мойсеєвої душі, "її двоголосся,... два варіанти самоінтерпретації пророком себе як людини можливої", то приходить висновок: шанс стати історичним чи бути відкинутим в неісторичність закладено в кожен конкретну особу, а значить, і в кожен народ. "В залежності від того, який рівень" обрано: "духовний ... небесний чи тілесний, раціональний, земний, – можемо говорити про смисл і абсурдність"⁸ всього історичного буття.

Як письменник вирішує питання сенсу і мети історії, доцільності всього, що в ній відбувається?

Однією з ключових для філософів соціологічного напрямку є проблема сенсу історії. Із якою метою вона твориться? Чи є взагалі в ній сенс? Хто його встановлює? Відповіді бувають різними. Найбільш об'єктивною

⁸ Зубрицька М. Смисл і абсурдність буття в поемі І.Франка "Мойсей" // Сучасність. – 1993. – №2. – С.111-112.

видається така:

"Хоча історія не має мети, ми можемо нав'язати їй власні цілі, й хоча вона не має смислу, ми можемо надати їй смисл"⁹.

Отже, тільки творець історії визначає її рацію. Із різних світоглядних позицій ним буває або людина, або Бог. Обидва варіанти продуктивні в даному разі. Перший справедливий щодо самого І.Франка, який прагне коригувати хід суспільних процесів і з допомогою образів Єгови та Мойсея пропонує власний погляд на означену проблему. Другий впливає з релігійно-історичної концепції поеми, де тільки Бог є автором сенсу історії. Цю роль Єгови письменник підкреслює, зіставляючи його з людиною, що чітко бачить кінцеву мету своєї діяльності, шляхи досягнення результату: із лучником, що стріляє в ціль, пекарем, який хоче випекти хліб, володарем, що посилює посольство, та ін. Тому історія уявляється "книгою Божої волі" - чіткою програмою, яка послідовно реалізується в часі. У такому випадку всі події – єгипетське рабство, передача Єговою наказу Мойсеєві, митарства євреїв по пустелі, бунт проти Мойсея, спокушування пророка демоном Азазелем, смерть провідника – треба вважати доцільними. Вони висхідні етапи, якими історія євреїв наближається до свого розв'язання. Тільки Творець має чітке бачення майбутнього й скеровує хід подій відповідно до задуму. Це, власне, і є творчий акт Єгови, підпорядкований визначеній ним же вищій сутності історії.

І.Франко в декількох епізодах намагається окреслити вказаний сенс. Із художньої логіки поеми "Мойсей" впливає авторське розуміння: смисл історії полягає в тому, щоб народ, пройшовши її горнило, подолав у собі психологію рабства і здобув провідний статус у світі. Перефразованою мовою автора це звучить так: "із номадів лінивих" створити "люди героїв", із "рабів" "обраний Богом народ". На думку митця, "людина історична тільки як духовна істота"¹⁰. Чим більше в ній духовного – тим більше й історичного. Те

⁹ Поппер К. Открытое общество и его враги. - Т.2. - М.: Культурная инициатива, 1992. - С.320.

¹⁰ Ясперс К. Там само. - С. 258.

саме стосується й будь-якого народу. Отже, поема "Мойсей" про те, як Бог вирішив невиразних гебреїв зробити історичними й вивів на шлях духовного зростання. Відрізок від Єгипту до Палестини – це не тільки відстань у часі й просторі, а насамперед дорога із внутрішньої безвиході до злету духу, від якого тільки й залежить шанс увійти в історію.

Франкова версія сенсу історії знаходить своє місце серед думок тих дослідників, які пояснюють його з погляду вдосконалення людства. "Суспільна історія не має в кінцевому підсумку іншого сенсу, крім розвитку "сутнісних сил" самих людських індивідів"¹¹. В окреслених рамках письменник пропонує власний варіант тлумачення. Для нього головною духовною одиницею є народ, а історія потрібна, щоб збільшити її питому вагу у світі до меж, визначених Богом. Для цього має зрости пасіонарність нації, тобто "здатність і прагнення змінювати оточення"¹², долати інерцію, утверджувати себе.

Названа думка озвучена в тексті декількома способами. Автор створює контраст між психологією гебрейських дітей та їх батьків: старше покоління сонне й ліниве, молоде – активне й будівниче. Отже, блукання пустелею дають результат. Поруч Єгова та його пророк не раз декларують, що всі випробування обґрунтовані з позиції впливу на моральне становлення гебреїв:

Тут на полі скупім і худім
Наче терен на ріни,
Виростаєте ціпкі і тверді
До великої зміни.

Цим поясненням не важко охопити більшість етапів гебрейської історії. Сите рабство – те, що треба подолати в собі, складний шлях пустелею – школа духовного гарту. Мовчазна дистанційованість Єгови, коли Мойсей бореться із опозицією та сумнівами, теж виправдана: тільки свобода вибору

¹¹ Батищев Г. Деятельная сущность человека как философский принцип // Проблема человека в современной философии. - М.: Наука, 1969. - С.93.

¹² Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли. - СПб: Кристалл, 2001. - С.312.

дає людині необхідну для внутрішнього зростання напругу, боротьбу пристрастей. Складніше зрозуміти історичну необхідність того, що робить Азазель. Але й тут вона є (раз Бог дозволив демону збивати з наміченої дороги Мойсея). "Втручаючись у Боже творіння, диявол не здатний зашкодити Божому промислу, і в кінцевому підсумку він тільки йому послужить, і Бог завжди залишається хазяїном становища"¹³.

У протистоянні Бога й сатани реалізований принцип розвитку історії, названий А.Тойнбі "виклик-відгук". Його сутність у тому, що історичний рух людства – це подолання-відповідь важких умов (несприятливого природного середовища, соціального протистояння тощо), які сприймаються як виклик. У сфері релігії згаданий принцип демонструється на рівні протиборства вищих сил. Диявол кидає виклик замислу Бога, на що той відповідає новим якісним стрибком у здійсненні задуманого.

І.Франко надає принципу "виклик-відгук" художнього оформлення. У момент вигнання та вагань до Мойсея з'являється Азазель і намагається дискредитувати Божественну ідею історії. Під сумнів ставиться доцільність виростання до рівня історичного народу. Демон пустелі розгортає перед зором пророка картини трагічної перспективи, коли гебреї досягнуть Палестини (розділи XVI-XVII), прагне посіяти зневіру, жах перед майбутнім. Він стверджує: Єгова не має всесильності, здатності планувати хід подій, людство всліпу рухається фарватером історії (розділ XVI, легенда про Оріона) і, виставляючи непосильні цілі, наражається на біди. Його завдання – знизити ступінь пасіонарності провідника. І коли Мойсей прорік: "Одурив нас Єгова!", настав історично переломний момент. На кон виходить Бог і перемагає. Відбувається переродження гебреїв. Історія досягає мети, але залишається відкритою для нових духовних цілей:

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,

¹³ Тойнбі А. Там само. – С.75.

Простувать в ході духові шлях

І вмирати на шляху.

Якими постають у творі земні учасники Божественної історії?

На полі земної історії драматизм явно вищий, ніж на полі небесної. Якщо для Єгови усе зрозуміле, то для гебреїв майбутнє повите темрявою. Повинен з'явитися персонаж-пасіонарій, який натхненно втілюватиме наказ неба, виконає роль провідника до наміченої мети, зламає інерцію минулого рабського існування.

З матеріалістичної точки зору, пасіонарність має генетичне походження, окремі люду наділяються нею від природи. Релігійне пояснення інше: пасіонарії народжуються в результаті контакту (здебільшого опосередковано через сни, видіння) з Богом. Зустріч Мойсея і Єгови, який з'явився у вогняному кущі й про що не раз згадується в тексті, – це перетин земної і небесної історії. Результат – постання героя з "посвятою себе... меті, що переслідує... протягом усього життя"¹⁴, у нього "цей імпульс сильніший, чим інстинкт самозбереження"¹⁵.

Мойсей І.Франка відповідає багатьом ознакам пасіонарності. Його активна, спрямована на зміни позиція виразно протиставлена бездіяльності решти Ізраїлю. Це авторитарний лідер релігійно-месіаністичного типу з глибокою вірою у свою визначну історичну місію на землі. Самопосвята справі доведена в нього до повного зречення особистих інтересів:

Все, що мав у житті, він віддав

Для одної ідеї,

І горів, і яснів, і страждав,

І трудився для неї

На кожному кроці І.Франко підкреслює одержимість природи пророка. Портрет, логіка суджень, поведінка несуть у собі пасіонарний заряд. Вони випромінюють внутрішнє горіння, необхідне для виконання Божого

¹⁴ Гумилев Л. Там само. - С.322.

¹⁵ Гумилев Л. Там само. - С.333.

призначення: очі - "мов дві блискавки в хмарі", слово-молитва здатне потрясти "трон предвічний Єгови", розтопити скелі, зрушить "землянії основи". Гіперболізування сили Мойсея художньо доцільне: пасіонарії вважають себе наділеними надможливостями, здатністю робити те, чого ніхто, крім них, не може. Головна незвичайна властивість Мойсея – поінформованість про плани Творця. Персонаж постійно перебуває у вищих вимірах, він внутрішньо здатний вириватися за обмежений простір чинної ситуації, яскраво уявляти те, що не усвідомлюють інші:

Лиш один з-поміж сеї юрби
У шатрі не дримає
І на крилах думок і журби
Поза гори літає.

Релігійна мотивація зміцнює внутрішні опори героя. Такі діячі наділені відчуттям вибраності, Божого покровительства, що робить їх несхитними, бачать своє місце над загалом, попереду нього в ролі провідників-мобілізаторів на звершення. Пасіонарна домінанта в характері робить пророка здатним і на одномоментні спалахи-пориви ("із неволі в Міцраїм свій люд вирвав він, наче буря"), і на тривале (40 років) невтомне довершення справи.

Усвідомлення вищості набирає тут особливого, дворівневого, вияву. З одного боку, Мойсей відчуває себе представником богообраного народу, у якого на перспективу велика роль серед інших націй. З другого – в рамках самого єврейського оточення він виділяє свій особливий статус. "Я душа їх душі" – художня формула, яка відбиває уявлення героя про себе як кристалізатора національної ідеї, єврейської психологічної сутності, квінтесенцію всього, чим Божественним провидінням наділений народ. Персонаж належить до лідерів з "підвищеною чутливістю щодо сприймання колективного несвідомого"¹⁶. Його релігійно-духовний та містичний досвід - це до кінця непрорефлексований євреями їх психічний стан (дані Богом

¹⁶ Кухта Б. Феномен політичного лідера. - Львів: Кальварія, 2000. - С.45.

"творчі сили"), а влада Мойсея не стільки політична, скільки магічна. Особливо це стало відчутним після смерті провідника:

Ні, нема! І було те "нема",
Мов жах смерті холодний,
Чули всі: щезло те, без чого
Жить ніхто з них не годний.

Те, незримо, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм смисл життєвий,
Просвітляло і гріло

Тому в прийнятті доленосних рішень герой швидше готовий спиратися "на свій внутрішній голос, який може значно відрізнитися від думок, яких дотримується більшість"¹⁷. Це і є вияв релігійного авторитаризму, посиленого в даному разі вірою у власне Божественне історичне призначення. Мойсей готовий звирятися тільки з Єговою. Натомість наскрізною лінією через поему проходить ставлення до народу як до підопічного, із яким можна робити все, що вважається за потрібне. Більше того, приватні інтереси людей, на його думку, є гальмом для досягнення визначених суспільних цілей. Здатність приносити в жертву себе та інших заради високої мети – вияв пасіонарності. Мойсей не лякається побиття камінням, тяжка доля гебреїв для нього – творчий акт, який неодмінно має відбутися, страждання не біда, а позитивний чинник. Пророк розлого розповідає, як Єгова "вирізблює" із гебреїв богообраний народ блуканнями в пустелі, ламає їхню протидію. А боїться ватажок лише одного – помилитися у визначенні Божественного сенсу історії, тобто того, заради чого він підняв свій люд до походу, чому віддав життя. Декілька розділів поеми присвячено спробі достукатися до Творця, щоб одержати підтвердження правильності дій. Врешті-решт Мойсея зламують не бунт одноплемінників, не вигнання, а

¹⁷ Кухта Б. Там само. - С.30.

мовчання Бога. Пасіонарного героя здатна потрясти тільки одна катастрофа - катастрофа мети. У такій ролі він і потрібний Єгови:

Маловіре, ще ти не почавсь
В материнській утробі,
А я кожен твій віддих злічив,
Кожен волос на тобі.

Смерть Мойсея відкриває декілька напрямків для розвитку головної ідеї. Покаравши героя за зневіру, Єгова робить із цього урок для гебреїв, продовжує виховні впливи. Крім того, він надає динаміки історичному процесу. Раптове переродження байдужих в активну силу є наслідком стресу. В історії відомі факти, коли діяльність провідника не викликала ентузіазму серед мас, а от його загибель різко збільшувала пасіонарну напругу в суспільстві. З'являлися послідовники, боротьба набирала нових обертів. Фіналом поеми І.Франко демонструє аналогічний стан речей. Відбувається "підтягування інертної більшості до рівня активної меншості", "на авансцену історії виходять нові провідники і беруть командування маршем на себе"¹⁸. Бог продовжує втілювати задуману логіку історії.

Навіщо письменник втілює саме таку модель історії?

(припущення)

Кожного дослідника може здивувати той факт, що І.Франко, який у наукових працях досить часто постає мислителем матеріалістичного плану, заклав у поему "Мойсей" ідеалістичне потрактування історії. Очевидно, митець ставив певні цілі, які виходять за рамки вираження власних світоглядних позицій. Їх варто збагнути й таким чином з'ясувати творчий задум поета.

Як пише О.Забужко, для І.Франка був притаманний "страх неготовності" українців скористатися моментом, коли розвалюватимуться абсолютистські монархії Австро-Угорщини та Росії. "Франко ясно здавав собі справу з переходового характеру своєї епохи. Він передбачав, що зміни, котрі визрівають у надрах старих імперій, будуть глобальними і що подальша доля

¹⁸ Тойнбі А. Там само. - С.220

України цілком залежатиме від того, наскільки вона сама... виявиться дозрілою, дорослою... до самовладного й самодіяльного історичного життя". Чергова перспектива бути витісненим "в безвільне й базпродуктивне позаісторичне буття"¹⁹ на роль "ковадла, на якому чужі молоти вибивають свої мелодії"²⁰, гостро відчувалася письменником для свого народу. Митець мислив себе, як і решту вітчизняної інтелігенції, "будителем" сплячого духу етнічної маси. Поема "Мойсей" – творче втілення цього кредо, художнє апелювання до свідомості українців, яка на рубежі XIX та XX століть значною мірою була релігійна. На противагу матеріалістичному сприйняттю дійсності, саме ідеалістичні підходи загострюють увагу на психологічній першооснові історичного процесу, а не суспільно-економічних відносинах, що виступають рушійною силою розвитку, наприклад, для марксизму. Тільки пробуджене духовне начало, на думку письменника, дає шанс Україні. Це, гадаємо, і пояснює релігійну концепцію тексту, адже тогочасна людина, потенційний читач, дошукувалася відповідей на ключові питання буття в Біблії, в образі Бога. Таким чином національне відродження мислилося в першу чергу як духовний процес, базований на вищій доцільності, визначеній Творцем. Збагнути це означало знайти спасіння як для окремої людини, так і для цілих народів. Вчування в Бога, в його веління – одна з головних рис ватажка франкових гебреїв. Мойсей дає приклад правильної релігійної поведінки у вирі світових процесів. Внутрішнє підпорядкування Єгови дозволяє збагнути "цілі історії та її філософію", які "ми не можемо пізнати іншим способом, ніж увівши для вирішення питання свідчення релігійного знання"²¹. Така поведінка дозволяє вірянину не почуватися загубленою у коловороті подій. Світ історії стає зрозумілим, цілісним, підпорядкованим одній божественній ідеї. У ньому легко самовизначитися, усвідомити власне місце.

¹⁹ Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. - К.: Основи, 1993. - С.60-61.

²⁰ Франко І. Одверий лист до галицької української молодезі// Зібрання творів у 50-ти томах. - Т.45. - С. 404

²¹ Тихомиров Л. Религиозно-философские основы истории. - М.: Москва, 1997. - С.13.

Із допомогою релігійної моделі історії І.Франко намагався донести ряд істин, "досягти того, щоб кожен не тільки розумом, а й серцем, не тільки через знання, а й у вірі осягнув ідеал нації"²². Своїм сучасникам письменник фактично сказав таке. Українці є потенційно історичним народом, хоча цього й не відчують, про що свідчить "Пролог" твору. Вони, як гебреї, уже на дорозі із свого "єгипетського рабства" хоча й роздерті сумнівами та протиріччями. Їхні страждання, можливо, теж є ознакою богообраності? Вибір між історичним та неісторичним – дилема між Богом і сатаною, яку треба розв'язати на користь першого. Історія – це рух. Підказати народові напрямок до повноцінного буття І.Франко вважав за свій обов'язок. Майбутнє для поета національне відродження стає у поемі "Мойсей" шляхом до Бога.

²² Горський В. Історія української філософії. - К.: Наукова думка, 1996. – С. 198.